

Сакара Н. Ю.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого*

ПРАВО НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У МАЛОЗНАЧНИХ СПРАВАХ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України, п. 9 ч. 3 ст. 2 ЦПК однією з основних засад цивільного судочинства є забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення, але лише у випадках, встановлених законом. Відповідно до ч. 3 ст. 189 ЦПК не підлягають касаційному оскарженню рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення в яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним судом, а також за певними винятками судові рішення у малозначних справах. З наведеного випливає, що в сфері цивільного судочинства були запровадженні обмеження права на касаційне оскарження в малозначних справах, у зв'язку з чим, виникає питання щодо їх відповідності загальновизнаним стандартам здійснення правосуддя.

Перш за все хотілося б відмінити, що сам по собі п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ), в якому закріплені гарантії права на справедливий судовий розгляд, не закріплює право на касаційне оскарження судових

рішень в цивільних справах. При тлумаченні вищезазначеної норми Європейський суд з прав людини (надалі - ЄСПЛ) виходить з того, що вона не зобов'язує Договірні держави створювати апеляційні та касаційні суди. Проте якщо такі суди існують, необхідно дотримуватись гарантій, визначених в ст. 6 ЄКПЛ, наприклад, у тій частині в якій вона гарантує учасникам судового процесу ефективне право на доступ до суду, який вирішить спір щодо їхніх прав та обов'язків цивільного характеру [1, § 44]. Разом з тим право на доступ до суду в розумінні ЄСПЛ не є абсолютним і може підлягати обмеженням, які дозволяються опосередковано, оскільки право на доступ до суду за своєю природою потребує регулювання з боку державою, і таке регулювання може змінюватися у часі та місці відповідно до потреб та ресурсів суспільства та окремих країн [2, § 230]. При цьому спосіб застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ до апеляційних та касаційних судів залежить від особливостей судового провадження, про яке йдеться, і в цьому випадку необхідно враховувати всю сукупність процесуальних дій, проведених в рамках національного правопорядку, а також роль судів касаційної інстанції в них; умови прийнятності касаційної скарги щодо питань права можуть бути суворішими, ніж для звичайної скарги [3, § 37]. Оцінюючи легітимність обмежень, запроваджених на рівні національного правопорядку, ЄСПЛ завжди застосовує тест на пропорційність, в межах якого має бути визначена сукупність обставин: 1) чи передбачене обмеження права на доступ до суду національним законодавством; 2) чи переслідує таке обмеження легітимну мету; 3) які засоби використовувалися для обмеження вказаного права; 4) чи співмірними є засоби, що використовувалися для обмеження вказаного права, та легітимна мета, яка переслідувалася у конкретному випадку, тобто чи має місце дотримання принципу пропорційності при обмеженні права на доступ до суду; 5) чи не суперечить обмеження самій сутності права на доступ до суду [4, § 57].

За загальним правилом, можливість використання в якості передумови права на касаційне оскарження критерію *ratione valoris*

(ціна позову) ЄСПЛ не заперечується, однак, в справах, в яких піднімається питання щодо обмеження права на доступ до суду касаційної інстанції, при оцінці «правомірності» його застосування враховується ряд додаткових критеріїв. По-перше, ЄСПЛ звертає увагу на передбачуваність обмеження, тобто, чи слід вважати процедуру касаційного оскарження, якої слід дотримуватися, передбачуваною з точки зору учасника процесу для того, щоб встановити, чи не призводить застосування такого обмеження до порушення принципу пропорційності. Про передбачуваність, за загальним правилом, свідчить наявність узгодженої національної судової практики та послідовне її застосування. По-друге, враховується на кого саме – заявника чи державу-відповідача – мають покладати негативні наслідки помилок, допущених під час провадження, які призвели до того, що заявнику було відмовлено у доступі до Верховного суду. Так, в тих випадках, де відповідно процесуальна помилка виникла лише з одного боку, з боку заявника чи з боку відповідних органів влади, зокрема суду(-ів), залежно від випадку, ЄСПЛ, як правило, схильний покладати тягар на ту сторону, яка її допустила. У тому разі, коли помилки були допущені як з боку заявника, так і з боку відповідних органів влади, ЄСПЛ оцінює всі обставини справи, враховуючи, чи представляв інтереси заявника адвокат і чи заявник та/або його адвокат проявляли необхідну старанність, добиваючись проведення відповідних процесуальних дій; чи можна було б з самого початку уникнути помилок; хто саме переважно чи об'єктивно спричинив виникнення помилок – заявник чи відповідні органи влади, тобто суд(-и). По-третє, ЄСПЛ завжди оцінює застосування обмежень через призму «надмірного формалізму». При цьому він, з одного боку, наголошує на цінності та важливості дотримання формалізованих норм цивільного процесу, а з іншого, – підкреслює, що «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно з п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Останнє зазвичай відбувається у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешко-

джає розгляду позову заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист [5, § 85-99].

ЄСПЛ неодноразово встановлювалася відсутність порушення права на доступ до суду касаційної інстанції внаслідок використання національними судами *ratione valoris*. Як приклад, у справі *Brualla Gómez de la Torre v. Spain* заявниця скаржилася на порушення свого права на доступ до суду касаційної інстанції, виходячи з того, що після подання нею повідомлення про намір оскаржувати судові рішення другої інстанції у справі про припинення права на оренду майна, але до безпосереднього пред'явлення касаційної скарги, набув чинності Закон № 10/92 від 30.04.1992 р., яким було збільшено мінімально допустимий розмір ціни позову й, відповідно, Верховний суд, виходячи з перехідних положень вищезазначеного закону, визнав скаргу такою, що не підлягає розгляду. ЄСПЛ, ухвалюючи рішення не на користь заявниці, виходить з ролі Верховного суду як суду касаційної інстанції, а також того, що справедливість розгляду справи в судах перших двох інстанцій заявницею не оспоровалася [3]. В іншій справі *Zubac v. Croatia* заявниця вступила у процес як правонаступниця свого чоловіка на стадії касаційного оскарження судових рішень й намагалася в ординарному порядку оскаржити рішення суду першої інстанції, залишеним в силі окружним судом, відповідно до якого було відмовлено в задоволенні позову її чоловіка про визнання недійсним договору міни житлових приміщень. Верховний суд визнав касаційну скаргу неприйнятною на тій підставі, що вартість майна, яка була визначена позивачем при зверненні до суду становила 10000 хорватських кун, що було нижче законодавчо встановленого порогу в 100000 хорватських кун. При цьому, незважаючи на те, що всі судові витрати у справі розраховувалися з суми 105000 хорватських кун, про яку представник позивача заявив під час одного з судових засідань, однак, ним не було дотримано п. 3 ст. 40 Закону «Про цивільне судочинство», яким передбачено, що вартість предмета спору може бути змінена не пізніше ніж на підготовчому засіданні або, якщо жодного підго-

товчого засідання не проводилося, тоді не першому засіданні під час основного розгляду до початку захисту відповідачем своєї позиції по суті спору, тим більше, що позов не було змінено. ЄСПЛ, застосувавши в даній справі тест на пропорційність й додаткові критерії, дійшов до висновку про відсутність порушення права на доступ до суду вищестоящої інстанції у заявниці з огляду на те, що практика Верховного суду була послідовною, інтереси заявниці представляв адвокат з Хорватії, який міг і повинен був бути ознайомлений із вимогами Закону «Про цивільне судочинство» та практикою Верховного суду. Незважаючи на те, що помилки були допущені як з боку судів перших двох інстанцій, які не ухвалили окреме судове рішення щодо збільшення ціни позову, так і з боку представників заявниці, проте помилки судів не слід вважати такими, що виправдовують помилку, якої припустилася заявниця, коли просила змінити вартість предмета спору. Заявниця, інтереси якої представляв адвокат у рамках провадження в національних судах, не проявила необхідної ретельності, добиваючись збільшення вартості у спосіб, не сумісний з вимогами національного законодавства [5].

Разом з тим в практиці ЄСПЛ наявні рішення, в яких він, навики, встановлював порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ через використання критерію *ratione valoris* з врахуванням додаткових критеріїв, про які зазначалося вище. Так, в справі *Jovanović v. Serbia* заявник виступав відповідачем за позовом про визнання недійсним договору довічного утримання, в якому вартість нерухомого майна, що виступало об'єктом спору, була визначена позивачем в розмірі 1000 динарів. У подальшому під час розгляду справи судом першої інстанції останнім була визначена реальна вартість майна в розмірі 600000 динарів, яка, серед іншого, й враховувалася під час обчислення судових витрат. Разом з тим касаційна скарга заявника була відхилена, оскільки Верховним судом було встановлено, що первісна ціна позову є нижчою за законодавчо встановлений мінімум у 300000 динарів, а суд першої інстанції не мав права на власний

розсуд збільшувати ціну позову. ЄСПЛ в своєму рішенні звернув увагу, що позивач, а не заявник встановив надмірно занижену ціну позову, що було визнано нижчестоящими судами. Крім того, навіть якщо передбачити, що відмова в доступі заявника до Верховного суду відповідала внутрішньому законодавству та була вжита з законною метою, однак, втрата заявником в непередбачуваній та неочевидній формі можливості використовувати засіб правового захисту, який він розумно вважав доступним, становило неспівмірне обмеження, що призвело до порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [6]. В іншій справі *Egić v. Croatia* заявник виступав правонаступником відповідача у справі про визнання права спільної власності на нерухоме майно та прилеглу територію. Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін судом апеляційної інстанції, позов було задоволено. Не погоджуючись з зазначеним рішенням правопопередник заявника звернувся до Верховного суду з касаційною скаргою. Останній, вирішуючи питання про прийнятність касаційної скарги відмітив, що вартість половини долі у майні, з приводу якого виник спір, не визначена, тому муніципальний суд зобов'язаний на початку вирішити це питання. Суд першої інстанції, заслухавши думку обох сторін, спираючись на ст. 40, 186 ЦПК, визначив ціну позову в розмірі 10000 кунів, як зазначав позивач, не звертаючи увагу на думку відповідача, який, посилаючись на висновок експерту, наявний в матеріалах справи, наголошував на тому, що вона має становити 101000 кунів, тобто половину від ринкової вартості в розмірі 208575,66 кунів. Верховний суд визнав касаційну скаргу неприйнятною, оскільки мінімально допустимою для касаційного оскарження на національному рівні була вказана ціна позову в 100000 кунів. ЄСПЛ, встановлюючи порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, виходив з того, що, по-перше, вартість майна залишалася невизначеною протягом всього розгляду в судах першої та апеляційної інстанції, що було упущенням з боку судів, внаслідок якого заявник залишався в невіданні відносно свого права на касаційне оскарження. По-друге, муніципальний суд не обґрунтував, чому він вважав за необхідне

визначити ціну позову, виходячи з суто міркувань позивача, а не ринкової вартості. Виходячи з наведеного нездатність використати засіб правового захисту становило непропорційне обмеження в праві на доступ до суду [7].

Відповідно до ч. 6 ст. 19 ЦПК малозначними справами є: справи, в яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Буквальне тлумачення зазначеної норми дає можливість всі такі справи поділити на дві групи: ті, які визнаються малозначними внаслідок прямої вказівки в законі (п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК), й, відповідно, суд не може ніяким чином змінити їх віднесення до даної категорії справ, й ті, які можуть бути визнані малозначними судом (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК). При цьому межі дискреційних повноважень суду ніяким чином не врегульовані, оскільки на законодавчому рівні чітко не встановлені критерії, які мають враховуватися. Посилання в судових рішеннях на ч. 3 ст. 274 ЦПК [8], яка передбачає, що при вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження суд враховує: ціну позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, в тому числі чи потрібно у справі призначати експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження, на наш погляд, при оцінці малозначності справи є неправомірним, оскільки зазначені вище критерії впливають на вибір судом порядку розгляду справи (чи то спрощений позовний, чи то загальний позовний), але ніяким чином не можуть змінювати їх «малозначність». При цьому, як нам вбачається, малозначна справа з ціною позову, який

не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму доходів громадян, внаслідок своєї складності може розглядатися за правилами загального позовного провадження, що не призводить до перетворення її в так звану «звичайну», тобто малозначну справу. Крім того про нетотожність категорій «малозначна справа» й «спрощене позовне провадження» свідчать і положення ч. 4 ст. 19, ч. 1 ст. 274 ЦПК, з яких випливає, що в межах спрощеного позовного провадження розглядаються не лише малозначні справи, але й інші справи, що виникають з трудових відносин, про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

Аналіз судової практики дає можливість зробити висновок, що у більшості випадків суди не розмежовують малозначні справи, які є такими внаслідок прямої вказівки в законі, й які можуть бути визнані малозначними лише судами. Як приклад, ухвалою ВС КЦС від 16.10.2018 р. було відмовлено у відкритті провадження у справі №161/4666/18 за позовом ОСОБА_1 до Луцького об'єднаного управління Пенсійного фонду України Волинської області про зобов'язання сплатити завдану шкоду в розмірі 474 039,63 грн., внаслідок того, що остання була визнана незначної складності [9]. Натомість ухвалою ВС КЦС від 12.10.2018 р. у справі № 552/2162/18 було залишено касаційну скаргу без руху у справі за позовом публічного акціонерного товариства акціонерного банку «Укргазбанк» до ОСОБА_1 про стягнення заборгованості за кредитним договором в розмірі 115 901,86 грн. внаслідок неправильного визначення розміру судового збору, що підлягав сплаті [10]. Ухвалою ВС КЦС від 16.10.2018 р. було відкрите касаційне провадження у справі № 756/3565/16-ц за позовом ОСОБА_1 до товариства з обмеженою відповідальністю «Правова компанія «ЛІОН» про захист прав споживачів, розірвання договору про надання юридичних послуг, стягнення грошових коштів у розмірі 4571,60 грн. і відшкоду-

вання моральної шкоди [11]. При цьому ані в ухвалі про залишення позовної заяви без руху, ані в ухвалі про відкриття провадження у справі, постановлених у справах, в яких ціна позову була меншою за законодавчо встановлену межу, Верховний суд не послався на наявність підстав, зазначених в п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК, які б обґрунтували право на касаційне оскарження зазначених судових рішень.

Окремо слід відмітити, що чинний ЦПК не встановлює, в який момент має вирішуватися питання про визнання справи малозначною. Верховний Суд виходить з того, що враховуючи, оскільки положення ст. 19 ЦПК в структурі законодавчого акту розташовані серед загальних положень ЦПК, суд вправі відносити справу до категорії малозначних на будь-якій стадії її розгляду [12]. Разом з тим, зазначена позиція є спірною, оскільки незважаючи на те, що вказана норма ЦПК дійсно знаходиться в Розділі I «Загальні положення», однак, вона розміщена в Главі 2 «Цивільна юрисдикція», що визначає, які справи, в межах яких проваджень мають розглядатися, але не встановлює порядок їх віднесення до тієї чи іншої категорії. Крім того, оскільки від визнання справи малозначною залежить безпосередньо порядок її розгляду, то, відповідно, це питання має вирішуватися одразу після звернення особи до суду для того, щоб вона була обізнаною про особливості процедури розгляду її справи й, відповідно, мала можливість належним чином підготувати свій захист. Виходячи з того, що для цивільного судочинства притаманний дозвільний спосіб регулювання, тобто дозволено лише те, що прямо передбачено в законі (ст. 3 ЦПК), відсутність норми, яка б дозволяла суду змінювати порядок розгляду справи й переходити з загального позовного провадження до спрощеного позовного провадження, унеможливує вчинення такої процесуальної дії, так само як і «перекваліфікування» справи в будь-який момент.

Вбачається, що окреслені вище проблеми свідчать про наявність прогалин в законодавчому регулюванні, що ставить під сумнів «якість» процесуального закону й може мати наслідком «непередбачуваність» запроваджених обмежень в розумінні ЄСПЛ і, як

наслідок, порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Так, ЄСПЛ виходить з того, що закон має бути сформульований з достатньою чіткістю для того, щоб особа могла, якщо це необхідно, за допомогою кваліфікованих радників передбачити в розумних межах, виходячи з обставин справи, ті наслідки, які може спричинити означена дія. У питаннях, які стосуються основоположних прав, надання правової дискреції органам влади у вигляді необмежених повноважень було б несумісним з принципом верховенства права, одним з основних принципів демократичного суспільства, гарантованих Конвенцією. Відповідно закон має достатньо чітко визначати межі такої дискреції та порядок її реалізації. Ступінь необхідної чіткості національного законодавства - яке безумовно не може передбачити всі можливі випадки - значною мірою залежить від того, яке саме питання розглядається, від сфери, яку це законодавство регулює, та від числа та статусу осіб, яких воно стосується [13, § 47].

Підсумовуючи, на наш погляд, слід відмітити, що законодавче запровадження обмежень в реалізації права на касаційне оскарження судових рішень в малозначних справах не порушує саме по собі п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Разом з тим, відсутність на законодавчому рівні критеріїв, що мають враховуватися судами при віднесенні справи до категорії малозначних, а також невизначеність стадії, на якій це питання має вирішуватися, й, відповідно, повноваженого суду можуть свідчити про відсутність «передбачуваності» обмеження й призводити до порушення права на доступ до суду касаційної інстанції.

1. *Levages Prestations Service v. France*, no. 21920/93, 23 October 1996, Reports 1996-V.
2. *Stanev v. Bulgaria* [GB], no. 36760/06, 17 January 2012, ECHR 2012.
3. *Brualla Gómez de la Torre v. Spain*, no. 26737/95, 19 December 1997, Reports 1997-VIII.
4. *Ashingdane v. UK*, no. 8225/78, 28 May 1985, Series A no. 93.

5. *Zubac v. Croatia*, no. 40160/12, 5 April 2018.
6. *Jovanović v. Serbia*, no. 32299/08, 2 October 2002.
7. *Egić v. Croatia*, no. 32806/09, 5 June 2014.
8. Ухвала ВС КЦС від 27.09.2018 р. у справі № 759/13140/17. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76746287>
9. Ухвалою ВС КЦС від 16.10.2018 р. у справі № 161/4666/18. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77137536>
10. Ухвалою ВС КЦС від 12.10.2018 р. у справі № 552/2162/18. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77089431>
11. Ухвалою ВС КЦС від 16.10.2018 р. у справі № 756/3565/16-ц. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77136380>
12. Ухвала ВС КЦС від 14.03.2018 р. у справі № 272/415/17. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72727728>
13. *Koretskyi and Others v. Ukraine*, no. 40269/02, 3 April 2008.